

Foresight demographic changes in the Islamic Republic of Iran with a defense-security approach in the horizon of 2042

Khalil Koulivand¹

DOR: 20.1001.1.26454955.1403.19.69.6.1

Abstract

Demographic changes in the Islamic Republic of Iran during the past three decades have been caused by important demographic factors such as fertility, mortality and migration. Under the influence of social, cultural, economic, technological and political factors, these changes have created many challenges that will threaten the country's national security and defense and military capabilities. Therefore, the current research was carried out with the aim of predicting demographic changes in the Islamic Republic of Iran with a defense-security approach in the horizon of 2042. The research is fundamental with a qualitative approach. The statistical sample of the research includes 23 university professors, experts and senior managers in executive and decision-making jobs in the demographic field. The findings of the research showed that 38 driver forces have an effect on demographic changes, and among them, by holding two Delphi rounds and obtaining the opinions of experts and placing opinions with the help of the Wilson matrix, 11 drivers with the highest probability of impact were identified, which include the increase in the marriage age of young people, to Postponing childbearing after marriage, changing women's attitudes towards birth control, preventing births in families or forced control, women's employment in men's jobs, technological developments, women's birth control training, changing the lifestyle of families, high rate unemployment, lack of housing and increased migration from the countryside to the cities. Also, five surprising factors were identified, which included the change in the cultural and social values of families, social networks, increasing the level of university education, increasing the number of self-headed households, and the desire to emigrate from Iran.

Key words: Foresight, Demographic Changes, Defense and Security Approach, Driver Forces.

Research Paper

Received:
15 November 2023
Revised:
13 March 2024
Accepted:
09 October 2024
Published:
21 December 2024
P.P: 203-223

ISSN: 2645-4955
E-ISSN: 2645-5269

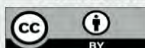

1. Ph.D student of Futures Studies, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.
K.Koulivand@edu.ikiu.ac.ir

Cite this Paper: Koulivand K. (2024). Foresight demographic changes in the Islamic Republic of Iran with a defense-security approach in the horizon of 2042. *The Women and Families Cultural-Educational*, 69(19), 203–223.

Publisher: Imam Hussein University

© **Authors**

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۴
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۲۳
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۸
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱
صص: ۲۲۳-۲۰۳

شابا چاپی: ۴۹۵۵-۲۶۴۵
الکترونیکی: ۵۲۶۹-۲۶۴۵

آینده‌نگاری تغییرات جمعیتی در ج.ا. ایران با رویکرد دفاعی - امنیتی در افق ۱۴۲۰

خلیل کولیوند^۱

چکیده

تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران طی سه دهه گذشته، ناشی از عوامل مهم جمعیت‌شناسی همچون باروری، مرگ‌ومیر و مهاجرت بوده است. این تغییرات تحت تأثیر فاکتورهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، فناورانه و سیاسی، زمینه‌ساز چالش‌های متعددی شده که امنیت ملی کشور و توان دفاعی و نظامی را تهدید خواهد نمود. لذا پژوهش حاضر با هدف آینده‌نگاری تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران با رویکرد دفاعی - امنیتی در افق ۱۴۲۰ انجام گردید. پژوهش از نوع بنیادی با رویکرد کیفی است. نمونه آماری پژوهش شامل ۲۳ نفر از اساتید دانشگاهی، خبرگان و مدیران عالی در مشاغل اجرایی و تصمیم‌گیر در حوزه جمعیت‌شناختی می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان داد که ۳۸ پیشران بر تغییر و تحولات جمعیتی اثرگذارند که از این بین با برگزاری دو دور دلفی و کسب نظر خبرگان و جانمایی نظرات به کمک ماتریس ویلسون، ۱۱ پیشران با بالاترین احتمال اثرگذاری شناسایی شد که شامل افزایش سن ازدواج جوانان، به تعویق انداختن زمان فرزندآوری پس از ازدواج، دگرگونی رویکردهای زنان نسبت به نظارت زاد و ولد، جلوگیری از زاد و ولد در خانواده‌ها یا کنترل اجباری، اشتغال زنان در مشاغل مردانه، تحولات فناورانه، آموزش کنترل بارداری زنان، تغییر سبک زندگی خانواده‌ها، نرخ بالای بیکاری، کمبود مسکن و ازدیاد مهاجرت از روستا به شهرها هستند. همچنین پنج شگفتی‌ساز نیز شناسایی شد که شامل تغییر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی خانواده‌ها، شبکه‌های اجتماعی، افزایش سطح تحصیلات دانشگاهی، افزایش خانوارهای خویش سرپرست و تمایل به مهاجرت از ایران بود.

کلیدواژه‌ها: آینده‌نگاری، تغییرات جمعیتی، رویکرد دفاعی و امنیتی، نیروهای پیشران.

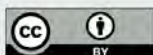
۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مشاوره خانواده، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

K.Koulivand@edu.ikiu.ac.ir

استاد: کولیوند، خلیل. آینده‌نگاری تغییرات جمعیتی در ج.ا. ایران با رویکرد دفاعی - امنیتی در افق ۱۴۲۰؛ فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده، (۶۹)۱۹، ۲۰۳-۲۲۳. DOR: 20.1001.1.26454955.1403.19.69.6.1

نویسنده گان ©

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

در چهار دهه گذشته، تغییرات چشمگیری در حوزه جمعیتی ایران به وقوع پیوسته است. این روند رو به رشد تغییرات جمعیتی، از ابتدای دهه دوم انقلاب با کاهش فزاینده‌ای در نرخ باروری همراه بوده، به گونه‌ای که نرخ باروری جمعیت از ۷ فرزند در دهه شصت به سطح جانشینی در دهه هشتاد و ۱/۸ در سال‌های دهه نود رسیده است (کلانتری بنادکی و همکاران، ۱۳۹۶: ۷-۴۱). کاهش نرخ زاد و ولد در سال‌های اخیر و به تبع آن کاهش رشد جمعیت و روند رو به رشد سالخوردگی آن، نگرانی‌هایی را به دنبال داشته که منجر به طرح دیدگاه‌های مختلفی در حوزه سیاست‌های جمعیتی شده است. در صورت عدم توجه به این حوزه و ادامه چنین روندی، شاهد رشد منفی جمعیت و انقراض تدریجی نسل در مدت زمان کوتاهی خواهیم بود، هر چند که برخلاف این دیدگاه‌های بدبینانه، مطالعات اخیر نشان می‌دهد که روند کاهش باروری در سال‌های پایانی دهه نود کند شده و میزان باروری در حدود ۱/۸ فرزند ثابت مانده است (مصدق‌راد و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۴۸-۲۴۹).

مسائل جمعیتی موضوعاتی چند وجهی هستند که علاوه بر جمعیت‌شناسی، حوزه‌های متنوعی را در ابعاد مختلف در بر می‌گیرد که یکی از ابعاد مهم این حوزه بُعد دفاعی - امنیتی است. به گونه‌ای که وجود موضوعات متضاد در ارتباط با جمعیت، عوامل متعدد و تأثیرگذار در این حوزه، حلقه‌های بازخوردی فراوان و روابط غیرخطی، این مسئله را در زمره مسائل پیچیده قرار داده است. برای موفقیت در شکل‌دهی تغییر و تحولات در چنین سیستم پیچیده‌ای، باید علل تغییر و تحول در گذشته، همچنین ساختار و روابط ایجادکننده تحولات در آینده را به خوبی شناخت و با دیدی جامع و چند بعدی برای حرکت در مسیر اهداف برنامه‌ریزی کرد (فرانکنبرگ و همکاران، ۲۰۲۳: ۱۰۳-۷۵). یکی از ابزارهایی که در این راه کمک بسیار شایانی می‌کند، آینده‌نگاری است. آینده‌نگاری با رویکردی نظام‌مند مدل‌های طراحی شده در پارادایم مختلف سیستم، را محقق می‌کند (خانی و دانش مهر، ۱۳۹۹: ۲۸۵-۳۱۵). آینده‌نگاری سعی می‌کند ساختارها و روابط نظام‌مندی که تغییر و تحولات را در نظام‌های مختلف اقتصادی - اجتماعی به وجود می‌آورد، شناسایی نماید. با شناخت ساختار و روابط ایجادکننده تغییر، می‌توان علل رفتار نظام‌های اقتصادی - اجتماعی را فهمید و اصلاح کرد. این رویکرد، ابزاری ارزشمند برای آزمون سیاست‌های تدوین شده، نظارت و ارزیابی نتایج

فراهم کرده و فهم عمیق‌تری از چالش‌هایی را که در مسیر توسعه قرار دارد، میسر می‌کند (رافتری و همکاران^۱، ۲۰۲۳: ۹۷-۷۳).

ارتباط جمعیت و امنیت از دیرباز و البته به صورت متفاوت مورد توجه بوده است. در جوامع ابتدایی که مرزبندی سیاسی وجود نداشت و از طریق زور و قدرت جنگی مرزها شکل می‌گرفت، جمعیت بیشتر به معنای قدرت بیشتر و لذا امنیت بیشتر بود. در گذر زمان ارتباط بین جمعیت و امنیت تا حدودی پیچیده شد، اگرچه ممکن است در سطوح خارجی هنوز ایده سنتی را بتوان در نظر گرفت و اکثر مطالعات نظر بر این دارند که در مناطق مرزی وجود جمعیت بیشتر، همراه با امنیت بیشتر خواهد بود، لیکن توجه به این نکته ضرورت دارد که دفاع و امنیت یکی از حوزه‌های مهم و حیاتی برای همه دولت‌ها بوده و پیشرفت و روزآمدی آن نیازمند توجه به مؤلفه‌های تأثیرگذار و تأثیرپذیر آن است (کاگلر^۲، ۲۰۲۳: ۲۲۵). از این رو پژوهش حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از آینده‌نگاری و ابزارهای ارزشمند آن، تغییرات جمعیتی جمهوری اسلامی ایران را در حوزه دفاعی-امنیتی در افق ۱۴۲۰ مورد واکاوی قرار داده و پیشران‌ها و عوامل کلیدی اثرگذار بر این حوزه را شناسایی نماید. با توجه به آنچه مطرح شد سؤال اصلی پژوهش بر این شکل می‌گیرد که آینده تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران با رویکرد دفاعی-امنیتی در افق ۱۴۲۰ چگونه است؟ که با توجه به سؤال اصلی پژوهش، ضرورت دارد به سوالات فرعی زیر پاسخ داده شود:

- عوامل کلیدی مؤثر بر تغییرات جمعیتی کشور در افق ۱۴۲۰ کدام‌اند؟
  - پیشران‌های اصلی و اثرگذار بر تغییرات جمعیتی کشور در افق ۱۴۲۰ کدام‌اند؟
  - عدم قطعیت‌های کلیدی اثرگذار بر تغییرات جمعیتی کشور در افق ۱۴۲۰ کدام‌اند؟
- در حال حاضر، ایران در بهترین وضعیت جمعیتی از منظر منافع حاصل برای سازمان‌های بازنشستگی قرار دارد، به گونه‌ای که حدود ۶۰ درصد جمعیت کشور در سن اشتغال است، هر چند که با نرخ زاد و ولد کنونی این شرایط در سال‌های آتی تغییر خواهد کرد و این جمعیت فعال رو به میانسالی و سالخوردگی خواهد رفت تا هرم سنی جمعیت، تغییرات بنیادی را بخود ببیند (افقه و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶۱-۱۸۵).
- تغییرات رشد جمعیت در مناطق مختلف کشور طی چهار دهه گذشته متفاوت بوده؛ به طوری که از ۵/۴۱ در مناطق شهری تا منهای ۰/۷۳ درصد در مناطق روستایی نوسان داشته است. هرم سنی

1. Raftery, A.E. et al

2. Kugler, T.

جمعیت در آخرین سرشماری سال ۱۳۹۵، نشان می‌دهد که در حال حاضر ۴۴/۸ درصد جمعیت (نزدیک به نیمی از جمعیت) در گروه سنی ۳۰ الی ۶۴ سال قرار دارند. تغییرات جمعیت و افزایش سهم جمعیت بالای ۳۰ سال در هرم سنی جمعیت کشور در سرشماری‌های اخیر گویای این است که جمعیت ایران با احتمال زیاد به سمت پیر شدن در حال حرکت است و جمعیت مسن آن نیز در حال افزایش است (مؤسسه ملی تحقیقات سلامت ج.ا. ایران، ۱۳۹۸).

یکی از مسایل عمده جمعیتی در کشورهای جهان مسأله سالخوردگی جمعیت و پیامدهای ناشی از آن است که از اصلی‌ترین این پیامدها موضوع قدرت دفاعی و توان نیروهای مسلح قلمداد می‌شود (صیدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۸-۴۱).

دنایای مدرن و پیشرفته امروزی، توسعه اجتماعی و اقتصادی و پیشرفت‌های بهداشتی و گسترش آن، منجر به کاهش رشد جمعیت و افزایش امید زندگی در سطح جهانی شده است. به این ترتیب فرآیند انتقال جمعیت، تغییر ساختار سنی و به عبارتی گذار سنی جمعیت را در پی داشته است، به طوری که انتظار می‌رود وزن جمعیت از گروه‌های سنی جوان به گروه‌های سنی بالاتر منتقل شود (ژائو و همکاران، ۲۰۲۲: ۱۱۳-۱۳۲). در نتیجه تعداد افراد سالمند جوامع رو به افزایش گذاشته که انتظار می‌رود سایر کشورها نیز در آینده‌ای نچندان دور، این پدیده را تجربه نمایند. بنابراین می‌توان مدعی شد سالمندی جمعیت، پدیده جهانی و فراگیر است. با توجه به اینکه ایران نیز مراحل اولیه گذار جمعیتی را پشت سر گذاشته، جمعیت ایران نیز همگام با جمعیت جهان رو به سالمندی می‌رود (جنادله و رهنما، ۱۴۰۰: ۲۱۴-۲۳۹).

در دهه‌های گذشته مشکلات ناشی از افزایش جمعیت ایران به دلیل عدم برنامه‌ریزی هدفمند و آینده‌نگر، بیش از آنچه تصور می‌رفت، نمود یافت و در برخی موارد به بحران نیز تبدیل شد که منجر به تصویب سیاست‌های مرتبط با تحدید موالید گشت (نصرتی و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۴-۱۰۲). از سوی دیگر، اگر امنیت را در بخش دفاعی و نظامی به عنوان یکی از مهمترین وظیفه‌ها و کارکردهای حکومت‌ها در دوران کنونی بدانیم، امنیت ملی بزرگترین دغدغه هر نظام سیاسی به‌شمار آمده و می‌توان مدعی شد که مهمترین بُعد این موضوع، مباحث نظامی و قدرت دفاعی آن است که البته این بُعد با موضوعات اقتصادی، عقیدتی، فرهنگی و اجتماعی پیوند اساسی خورده

است. از آنجا که مقوله امنیت برای جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک کشور مهم و تأثیرگذار در معادلات منطقه‌ای از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار است، توجه به مقوله تغییرات جمعیتی به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم و اثرگذار بر قدرت دفاعی - امنیتی آن از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (ترابی و رشوند، ۱۳۹۹: ۲۶۱-۲۸۸).

در اینجا توجه به نظریه انتقال قدرت اورگانسکی حائز اهمیت است. نظریه کلاسیک انتقال قدرت رابطه بین جمعیت و قدرت را این گونه بیان می‌کند که هر چه بیشتر، بهتر. جمعیت بیشتر، قدرت برتر. حجم جمعیت عنصر کلیدی قدرت است، برای اینکه بخش بزرگی از منابع بالقوه را فراهم می‌آورد که دولت‌ها می‌توانند آن را برای رشد اقتصادی بسیج کنند، گرچه حجم جمعیت به تنهایی جایگاه قدرت برتر را تضمین نمی‌کند، اما اورگانسکی معتقد است که در ساده‌ترین سطح، حجم جمعیت از طریق فراهم آوردن نیروهای نظامی و تولیدات اقتصادی می‌تواند در تعیین قدرت دولت مؤثر باشد (مالتوس^۱، ۲۰۲۳: ۷۷-۸۴).

ارتباط جمعیت و امنیت از دیرباز و البته به صورت متفاوت مورد توجه بوده است. در جوامع ابتدایی که مرزبندی سیاسی وجود نداشت و از طریق زور و قدرت جنگی مرزها شکل می‌گرفت، جمعیت بیشتر به معنای قدرت بیشتر و در نتیجه امنیت بیشتر بود. بر مبنای تفکیک میان قدرت سخت (توانایی اقتصادی و نظامی) و قدرت نرم (توانایی جذب به شیوه‌های فرهنگی و ایدئولوژیک) تأکید می‌شود که هر چند هر دو نوع قدرت ضروری است، در عصر اطلاعات قدرت نرم بیش از هر نوع دیگر قدرت قانع‌کننده و جذاب است. در گذر زمان ارتباط بین جمعیت و امنیت تا حدودی پیچیده شده است، اگرچه ممکن است در سطوح خارجی هنوز ایده سنتی را بتوان در نظر گرفت و اکثر مطالعات نظر بر این دارند که در مناطق مرزی وجود جمعیت بیشتر، همراه با امنیت بیشتر خواهد بود (هورن و همکاران،^۲ ۲۰۱۸: ۹-۱).

در بعد امنیت داخلی، موضوع بسیار پیچیده است. محیط‌های کوچک روستایی به دلیل شناخت متقابل و نظارت اجتماعی ایجاد شده، از امنیت انتظامی بالاتری در مقابل جوامع شهری با تراکم بالا برخورداراند. ضمن اینکه گستردگی معنای امنیت در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و ... موضوع را پیچیده‌تر نموده و به صورت خلاصه باید اشاره نمود که نمی‌توان ارتباط مستقیم و شفافی را بین

1. Malthus, T.

2. Horn, J. et al

جمعیت و امنیت متصور شد. یکی از ابعاد اصلی امنیت هر کشور قدرت دفاعی آن است. از نیازهای اولیه پایه‌ای هر جامعه تأمین امنیت و توان دفاعی آن در مقابل تهاجم بیگانه است. جمعیت به صورت بالقوه از دو جهت با دفاع و امنیت در رابطه می‌باشد؛ حجم و ساختار سنی جمعیت. حجم جمعیت به صورت مستقیم می‌تواند به عنوان یک امتیاز دفاعی و امنیتی به‌شمار آید. می‌توان گفت که در صورت ثابت بودن همه شرایط در دو کشور، کشوری که جمعیت بیشتری دارد، توان دفاعی و امنیتی بیشتری خواهد داشت (ویسر و همکاران^۱، ۲۰۱۹: ۸۷۹-۸۸۵).

رابطه بین اندازه جمعیت و قدرت نظامی توسط کینگزلی دیویس^۲، اورگانسکی^۳ و آلفرد سووی^۴ مورد مطالعه قرار گرفته است. به بیان دیویس دلیل اینکه چرا اندازه جمعیت تعیین‌کننده اصلی قدرت ملی است، روشن است. اول، حجم جمعیت کل، عامل اصلی در اندازه نیروی کار است. دوم، با فرض کافی بودن منابع، جمعیت بزرگ مزایای بالقوه زیادی در مقیاس تولید انبوه و توزیع در پی دارد. سوم، از آنجا که نیروی نظامی از گروه‌های سنی محدود بیرون می‌آید، یک جمعیت بزرگ برای تشکیل یک ارتش بزرگ و حفاظت از صدمات جنگ نیاز است. چهارم، تثبیت پیروزی در جنگ اغلب مستلزم نیروی نظامی قابل توجهی است که اگر جمعیت کم باشد نمی‌توان آن را تأمین کرد (دیویس^۵، ۲۰۲۰: ۳۰-۱۹).

اندازه جمعیت در واقع یکی از عوامل تأثیرگذار بر قدرت ملی است. اورگانسکی بر این باور بود اگر یک کشور بتواند جمعیت خود را به میزانی بیشتر از دیگر کشورها افزایش دهد، می‌تواند در زمینه‌هایی مانند اقتصاد، نیروی کار، نظامی و فرهنگی تأثیر بیشتری داشته باشد. با این حال، اورگانسکی تأکید می‌کند افزایش جمعیت به تنهایی کافی نیست و باید با عواملی نظیر توسعه فناوری و آموزش و پرورش همراه شود تا به دلیل رقابت با سایر کشورها قدرت ملی را بهبود بخشید. از منظر اورگانسکی جمعیت بزرگ می‌تواند به افزایش قدرت ملی کشور کمک کند، به این دلیل که ایجاد نیروی نظامی بزرگ امکان‌پذیر می‌شود و در نتیجه اشغال کشور توسط مهاجمین دشوارتر می‌شود (پاراجولی^۶، ۲۰۲۰: ۵۱-۶۱).

1. Visser, M. E. et al
2. Kingsley, D.
3. Organski, A. F. K.
4. Sauvy, A.
5. Davis, K.
6. Parajuli, K. R.

رویکرد سووی نسبت به رویکرد دیویس و یا اورگانسکی جنبه نظری بیشتری داشته است. پس از انجام برخی مفروضات اولیه در خصوص رابطه بین اندازه جمعیت و سطح زندگی، او چندین نوع جمعیت «مطلوب»، از جمله «بهینه قدرت» را استنباط می‌کند. قدرت بهینه، اندازه‌ای از جمعیت است که در آن قدرت جمعی (نظامی یا غیره) جمعیت به حداکثر برسد. در قدرت مطلوب، بهره‌وری حاشیه‌ای در حداقل میزان قابل قبول برای ادامه زندگی است: افرادی که به جمعیت اضافه شده‌اند، نمی‌توانند خود را تأمین کنند و مستلزم این است که منابع بالقوه در اختیار مجموعه برای حمایت آنها تغییر مسیر دهد (دامونت و وانستون^۱، ۲۰۲۰: ۱-۱۰).

سووی نشان می‌دهد که قدرت بهینه، بالاتر از «بهینه اقتصادی» است که در آن سطح زندگی به حداکثر می‌رسد. همچنین، وی نشان می‌دهد جمعیت‌هایی با «قدرت بهینه»، در مقایسه با ملت‌هایی با استاندارد زندگی پایین و هزینه‌های پایین نظامی برای نیروهای نظامی (شرایطی که در کشورهای در حال توسعه رایج است)، بالاتر از سایر کشورها با ثابت بودن سایر شرایط است؛ بنابراین به نظر می‌رسد برای کشورهای در حال توسعه که قدرت نظامی بالا را می‌خواهند، سیاست‌های حامی افزایش جمعیت مسلم باشد (مارتین و همکاران^۲، ۲۰۱۸: ۴۳-۶۴).

اگرچه این امکان مهیا نیست که یک کشور را به دلیل آنکه جمعیتش بیشتر از سایر کشورها است، قوی‌تر یا حتی قوی‌ترین تلقی نمود؛ اما در صورتی که کشوری جزء دولت‌های پرجمعیت نباشد، قادر نخواهد بود به قدرت درجه یک تبدیل شده و یا اینکه این جایگاه را حفظ نماید (پورشاسب، ۱۴۰۱: ۱۸۳-۲۰۶).

امروزه با پیشرفت علم و دانش و دستیابی بشر به فناوری، توانسته در عرصه جنگ‌ها نقش جمعیت زیاد را در دفاع کاهش دهد، ولی همچنان کشورهای پرجمعیت جز کشورهای قدرتمند شناخته می‌شوند، که می‌تواند یکی از دلایل آن، نقش سیاسی هر نفر از جمعیت در تولید قدرت سیاسی فرایندهای دموکراتیک باشد (انوار و همکاران^۳، ۲۰۲۳: ۵۴-۶۵). به علاوه اینکه در جنگ‌های مدرن تعداد افراد جمعیت کشور نه تنها از جنبه تولید نیروی نظامی متشکل و فعال اهمیت دارد بلکه،

1. Dumont, G. F. & Vanston, S.

2. Martins, J. M. et al

3. Anwar, A. et al

به‌عنوان پشتیبان نیروهای نظامی و تکیه‌گاه قدرتمند ارتش ملی در دفاع از خانه و کاشانه، تجهیز ارتش و تغذیه آن و بسیج ملت اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد (خرمشاد و همکاران، ۱۳۹۸: ۷-۳۴). جمعیت زیاد اگر همچون ژاپن از کیفیت زیستی، اقتصادی، فنی و علمی خوب برخوردار باشد، منشأ قدرت ملی خواهد بود. اما بر اساس دیدگاه امیدوارکننده کرنوکوپایی^۱ با افزایش جمعیت، منابع جامعه توسعه می‌یابد و در نهایت، سبب افزایش منابع سرانه ملی خواهد شد. این فرآیند توسعه ناشی از این است که جمعیت بزرگ اصولاً سبب ایجاد تخصصی کردن فزاینده، تقسیم مؤثر کارها و توسعه و ایجاد فرآیند پیشرفته و گسترش مازاد اقتصادی خواهد شد (دوبینز^۲، ۲۰۱۷: ۱۶۳-۱۸۶). هرچند جمعیت زیاد به نوبه خود می‌تواند موجبات ضعف یک کشور را فراهم آورد و از سوی دیگر، پیشرفت‌های فناورانه در عرصه نبردها توانسته نقش و جایگاه جمعیت عظیم را در بحث دفاع کم کند. هرچند که همچنان کشورهای پرجمعیت و شلوغ جز کشورهای قدرتمند جهان تلقی می‌شوند (زهدي نسب و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۵-۵۵).

بر این اساس کم و زیاد بودن جمعیت کاملاً در سیاست جغرافیایی و وضعیت نظامی دولت‌ها تأثیرگذار است. وقتی به کشورهای دنیا نگاه می‌شود، کشورهایی که بیشترین جمعیت دنیا را در خود جای داده‌اند، از قدرت حاکمیت بیشتری برخوردارند (خانجانی و کارگر، ۱۴۰۲: ۳۵-۵۴). در اینجا توجه به نظریه تراکم جمعیتی امیل دورکیم^۳ حائز اهمیت است. وی عامل جمعیت را در دگرگونی اجتماعی تحلیل کرده و اعتقاد دارد تقسیم کار سبب تحول عظیم در جوامع شده است. وی تراکم جمعیت را سبب تقسیم کار در امور مختلف و توسعه تخصص و افزایش وظایف دانسته و برای تراکم جمعیتی دو اثر مثبت برمی‌شمرد، اول آنکه، تراکم جمعیتی باعث تقسیم کار دائم و بهتر در طول توسعه اجتماعی می‌شود. دوم، این تراکم باعث تراکم اخلاقی می‌شود. از نظر دورکیم جمعیت بیشتر باعث تحکیم روابط بین انسان‌ها می‌شود. افزایش سطح روابط، تحرک فزاینده‌ای ایجاد می‌کند که به خلاقیت و درنهایت، پیشرفت سطح تمدن منتهی می‌شود (ادات و کیم، ۲۰۲۴: ۸۷-۱۲۹).

1. Cornucopia
2. Dobyns, H. F.
3. Emile, D.
4. Adut, A. & Kim, H. H. S.

اسماعیل و همکاران^۱ (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان تأثیر پیری جمعیت مطرح می‌کند که پیری جمعیت به افزایش تعداد و درصد جمعیت سالمند ۶۰ سال به بالا و در عین حال کاهش تعداد و درصد جمعیت جوان ۱۵ سال به بالا اشاره دارد. با شروع پیری جمعیت در کشورهای توسعه یافته، این موضوع اکنون به یک پدیده جمعیتی متمایز در این کشورها بدل شده است. امروزه کشورهای در حال توسعه به خانه بیشترین تعداد سالمندان در جهان تبدیل شده‌اند.

ترکاشوند مرادآبادی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان تغییرات جمعیتی ایران و پیامدهای امنیتی آن در آینده معتقد است که ساختار سنی جمعیت کشور از جوانی خارج شده و در حال گذار به سمت سالخوردگی است. پیش‌بینی جمعیت نیز نشان می‌دهد که تحولات آینده باروری نقش تعیین‌کننده‌ای در تحولات جمعیتی آینده کشور خواهد داشت.

کیانپور و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان عوامل موثر بر فرزندآوری با تأکید بر شبکه‌های اجتماعی مجازی مطرح می‌کند که هر چه حضور در فضای مجازی در راستای احیای سلامت جامعه و جمعیت کشور بالاتر باشد بیشتر شاهد ایجاد لذت فرزند داشتن و فرزندآوری در بین زوج‌های جوان و افزایش گرایش به ازدواج هستیم.

آرام و عزیزی (۱۴۰۲) در پژوهش تحلیل عوامل افزایش و کاهش جمعیت بر اساس آموزه‌های قرآن و حدیث معتقداند مهمترین علل افزایش یا کاهش نسل را به علل فردی، خانوادگی، اجتماعی و سیاسی طبقه‌بندی نمود. ازدواج به هنگام، احسان به والدین، استقلال اقتصادی فرزندان، گرایش‌های دینی و مذهبی، صلح رحم و سیاست‌گذاری‌های تقویتی و تکمیلی هم‌راستا با تکثیر نسل، مهمترین عوامل ازدیاد نسل در جامعه از منظر آیات، روایات و احادیث هستند. کاهش ازدواج یا افزایش سن آن، شیوع عقوق والدین، وابستگی اقتصادی فرزندان، کم‌رنگ شدن اعتقادات دینی در باب فرزندآوری، قطع رحم و سیاست‌گذاری‌های هم‌سو با زندگی مجردی، از مهمترین عوامل کاهش یا انقطاع نسل از منظر قرآن و حدیث هستند. در نتیجه بیش از آنکه عوامل سیاسی در افزایش یا کاهش جمعیت اثرگذار باشند، عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی در این مسأله اثرگذار هستند.

خانه‌کشی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان تغییرات جمعیتی و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهند که تغییرات جمعیت شناختی در جمهوری اسلامی ایران از

1. Ismail, Z. et al

عوامل مهم جمعیتی مانند باروری، مرگ و میر و مهاجرت ناشی می‌شود که تحت تاثیر عامل‌هایی همچون عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی چالش‌ها و مشکلاتی را ایجاد می‌کند که در نهایت امنیت ملی کشور را تهدید نموده و به خطر می‌اندازد. ضمن اینکه نتایج تحقیق نشان می‌دهد که آسیب‌پذیری امنیت ملی در برابر چالش‌های سیاسی و مسائل حوزه امنیت ناشی از تغییرات باروری بوده و اولویت اول تهدیدها تلقی می‌شود.

بررسی پژوهش‌های مرتبط با موضوع گویای این واقعیت است که جمعیت ایران طی چهار دهه گذشته، دچار سیکل تحولاتی گسترده‌ای شده و نرخ باروری به‌عنوان عاملی مؤثر در سنجش میزان جمعیت و پیش‌بینی آن در سال‌های آتی با افول به زیر سطح جانشینی پیامدهای نامطلوبی را در پی خواهد داشت. بر روند رشد جمعیت و تحولات حاکم بر آن عوامل کلیدی و پیشران‌هایی اثرگذارند که در شاخه‌های مختلف آثار خود را بر این موضوع وارد می‌کنند.

نوآوری این پژوهش نیز در این است که با بررسی آینده‌پژوهانه به شناسایی و تفکیک عوامل کلیدی و پیشران‌های حوزه تغییرات جمعیت پرداخته و با شناسایی عدم قطعیت‌های کلیدی تأثیرگذار بر جمعیت کشور به ترسیم سناریوهای فراروی جمعیت کشور در افق ۱۴۲۰ با امعان نظر به بعد قدرت و توان دفاعی - امنیت‌ی پرداخته است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف بنیادی، از نظر راهبرد کیفی و از نظر اجرا در قالب تحقیقات توصیفی - اکتشافی است. جامعه آماری پژوهش را دو سطح از خبرگان و متخصصین تشکیل می‌دهد. سطح اول خبرگان حوزه دفاعی - امنیت‌ی، مطالعات راهبردی و آینده‌پژوهی و سطح دوم اساتید دانشگاه در حوزه جمعیت‌شناسی، مردم‌شناسی و امنیت ملی هستند. با توجه به هدف پژوهش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب گردید و تعداد آن با رسیدن به اشباع نظری تعیین شد. از سطح اول خبرگان به‌منظور احصاء پیشران‌ها استفاده شد. این گروه از خبرگان با تجربه در حوزه‌های دفاعی - امنیت‌ی، مطالعات راهبردی و آینده‌پژوهی شامل ۹ نفر بودند که محقق با مشورت آنان و انجام مصاحبه اقدام به احصاء پیشران‌ها و دسته‌بندی آنها بر اساس همگرایی موضوعی و محتوایی نمود که این امر

منجر به طراحی پرسشنامه مرحله اول دلفی نیز گردید. ویژگی‌های این گروه از خبرگان در جدول (۱) آمده است.

جدول ۱. ویژگی خبرگان شرکت کننده در مصاحبه

ردیف	جنسیت	میزان تحصیلات	میزان تخصص	میزان آشنایی با حوزه دفاعی - امنیتی (۱ تا ۵)	میزان آشنایی به آینده پژوهی و امنیت ملی (۱ تا ۵)	نوع آشنایی به آینده پژوهی، تحلیل محیط
۱	مرد	دکتری	مدیریت راهبردی	بسیار زیاد (۵)	بسیار زیاد (۵)	آکادمیک
۲	مرد	دکتری	علوم سیاسی	بسیار زیاد (۵)	زیاد (۴)	آکادمیک و تجربی
۳	مرد	دکتری	جامعه‌شناسی	بسیار زیاد (۵)	زیاد (۴)	آکادمیک و تجربی
۴	مرد	دکتری	مدیریت دولتی	زیاد (۴)	بسیار زیاد (۵)	آکادمیک و تجربی
۵	مرد	دکتری	جمعیت‌شناسی	متوسط (۳)	زیاد (۴)	آکادمیک و تجربی
۶	زن	دکتری	جامعه‌شناسی	زیاد (۴)	زیاد (۴)	آکادمیک
۷	مرد	دکتری	مدیریت منابع انسانی	متوسط (۳)	بسیار زیاد (۵)	آکادمیک و تجربی
۸	زن	دکتری	مدیریت منابع انسانی	متوسط (۳)	متوسط (۳)	آکادمیک و تجربی
۹	زن	دکتری	مدیریت دولتی	متوسط (۳)	زیاد (۴)	تجربی

در ادامه بعد از برگزاری مرحله اول دلفی و کسب خبرگان سطح اول و ارائه پرسشنامه دلفی به ۱۴ نفر خبرگان سطح دوم جمعاً ۲۳ نفر خبره و صاحب نظر در دلفی شرکت نمودند. به منظور جامعیت دادن به تحقیق بر اساس نظر خبرگان، دو مرحله دلفی برگزار شد. ضمناً گزینش خبرگان و کارشناسان

مشارکت‌کننده در فرآیند اجرای دلفی بر مبنای نمونه‌گیری مبتنی بر معیار (رشته تحصیلی مرتبط با جمعیت و سرمایه‌های انسانی شامل آینده‌پژوهی، مدیریت راهبردی، مدیریت منابع انسانی، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی و حوزه کاری، پژوهشی و تحقیقاتی مرتبط) انجام شد. این افراد از بین اساتید دانشگاه‌های تراز اول تهران، مدیران اجرایی و تصمیم‌ساز در وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری، کشور، مرکز آمار ایران، پژوهشکده آمار کشور و معاونت امور زنان ریاست جمهوری انتخاب شدند که دموگرافی این نفرات در جدول (۲) ارائه شده است.

جدول ۲. دموگرافی خبرگان شرکت‌کننده در دو مرحله دلفی

ردیف	میزان تحصیلات	رشته تحصیلی	جنسیت	تعداد (نفر)	میزان آشنایی به موضوع پژوهش (۱ تا ۵)
۱	دکتری	حوزه جمعیت و سرمایه انسانی	مرد	۴ نفر	زیاد (۴)
			زن	۳ نفر	
	کارشناسی ارشد	مدیریت دولتی و جامعه‌شناسی	مرد	۲ نفر	زیاد (۴)
			زن	۳ نفر	
۲	دکتری	علوم سیاسی	مرد	۱ نفر	زیاد (۴)
			زن	۱ نفر	
۳	دکتری	مدیریت راهبردی	مرد	۴ نفر	بسیار زیاد (۵)
			زن	۱ نفر	
۴	دکتری	آینده‌پژوهی	مرد	۴ نفر	بسیار زیاد (۵)

در راند دوم دلفی نتایج ارائه شده در دور اول به خبرگان ارائه و از آنها خواسته شد جهت تکمیل نظرات و تایید نهایی آرا خود را ارائه نمایند. پس از تایید پیشران‌ها و جانمایی آنها بر روی ماتریس ویلسون (نمودار (۱)) مؤثرترین پیشران‌ها که در ربع اول (شمال شرقی) ماتریس مذکور قرار گرفته بودند احصاء شدند. ضمناً پیشران‌هایی که در ربع دوم نمودار (شمال غربی) قرار می‌گیرند، پیشران‌هایی هستند که از بیشترین اثرگذاری و در مقابل کمترین احتمال وقوع برخوردارند و این پیشران‌ها نیز در تحلیل نتایج بایستی به عنوان شگفتی‌سازها مدنظر قرار گیرند.

یافته‌های پژوهش

پس از انجام مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی و همچنین برگزاری مصاحبه اکتشافی با خبرگان و صاحب‌نظران پیشران‌های مؤثر بر تغییرات جمعیتی در افق ۱۴۲۰ به شرح جدول (۳) تعیین گردید. به منظور بالا بردن دقت کار محقق از خبرگان و صاحب‌نظران تقاضا نمود که عوامل و پیشران‌های مدنظر را با توجه به بُعد دفاعی - امنیتی و تغییرات جمعیتی در افق ۱۴۲۰ مدنظر قرار دهند.

جدول ۳. پیشران‌ها و عوامل کلیدی مؤثر بر تغییرات جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران

عوامل کلیدی	پیشران‌ها
فرهنگ جمعیتی و خانواده	افزایش سطح سواد و تحصیلات جمعیتی کشور (PCF1)؛ افزایش سن ازدواج جوانان (PCF2)؛ به تعویق انداختن زمان فرزندآوری پس از ازدواج (PCF3)؛ عدم تمایل زوج‌های جوان به فرزندآوری (PCF4)؛ فرهنگ پسر دوستی در بین خانواده‌ها (PCF5)؛ منزلت اجتماعی و نرخ باروری (PCF6)؛ دگرگونی رویکردهای زنان نسبت به نظارت زاد و ولد (PCF7)؛ تغییر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی خانواده‌ها (PCF8)؛ جلوگیری از زاد و ولد در خانواده‌ها یا کنترل اجباری (PCF9)؛ افزایش آمار طلاق (PCF10)؛ ترویج ازدواج سفید (PCF11)؛ عدم دل‌کندن از رسم و رسومات محلی در برگزاری ازدواج (PCF12)؛ اشتغال زنان در مشاغل مردانه (PCF13)؛
فناوری و پیشرفت علم	توسعه و گسترش شهرها و شهرنشینی (TSD1)؛ صنعتی شدن زندگی در سطح جامعه (TSD2)؛ افزایش سطح بهداشت (TSD3)؛ کاهش سطح مرگ و میر نوزادان (TSD4)؛ تغذیه مناسب و مهار محیطی (TSD5)؛ تحولات فناورانه (TSD6)؛ فناوری‌های پیشگیری از بارداری (TSD7)؛ شبکه‌های اجتماعی (TSD8)؛ ارتباطات موبایل (TSD9)؛ افزایش سطح تحصیلات دانشگاهی (TSD10)؛ آموزش کنترل بارداری زنان (TSD11)؛
سیاست‌های حکومتی و منش دولت‌مردان	بالا رفتن امید به زندگی (GP1)؛ تغییر سبک زندگی خانواده‌ها (GP2)؛ افزایش امکانات بهداشتی و خودمراقبتی در زنان (GP3)؛ ایمن‌سازی و واکسیناسیون متولدین (GP4)؛ بهبود زیرساخت‌ها و بسترهای پذیرنده جامعه (GP5)؛ نرخ بالای بیکاری (GP6)؛ کمبود مسکن (GP7)؛ احیاء برنامه تنظیم خانواده (GP8)؛ سیاست‌های تشویقی و تنبیهی کنترل جمعیت (GP9)؛
اقتصاد و درآمدهای مالی	هزینه‌های بالای درمان ناباروری (EFI1)؛ افزایش خانوارهای خویش سرپرست (EFI2)؛ ازدیاد مهاجرت از روستا به شهرها (EFI3)؛ توزیع نامناسب امکانات زندگی در سطح کشور (EFI4)؛ تمایل به مهاجرت از ایران (EFI5)؛

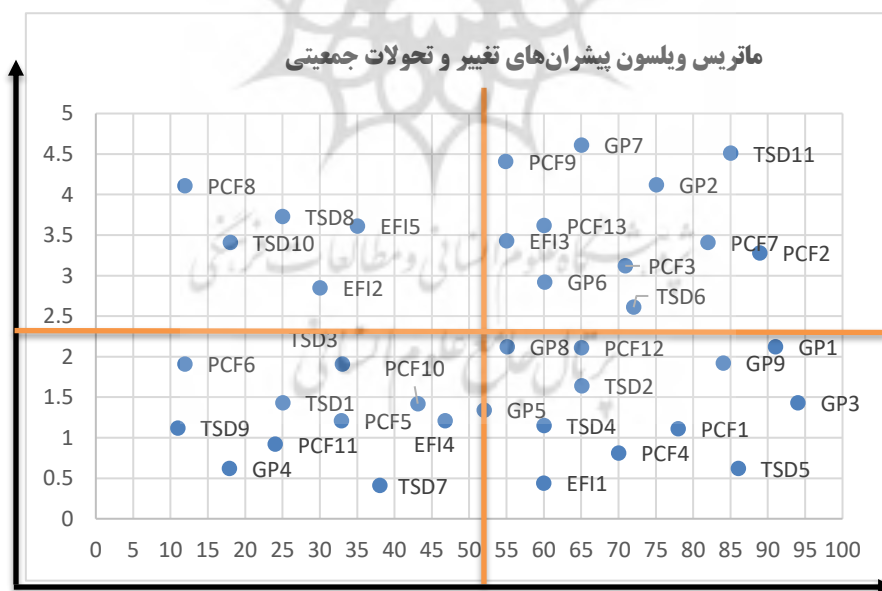
در ادامه به منظور شناسایی عدم قطعیت‌های کلیدی در حوزه تغییرات جمعیتی با استفاده از نظرات خبرگان در دور دوم برگزاری دلفی، پیشران‌هایی که از بیشترین عدم قطعیت برخوردار بودند با احتساب نمره صفر تا صد و پیشران‌هایی که بیشترین تأثیر را دارند بر حسب طیف پنج گزینه‌ای (تأثیر خیلی کم، تأثیر کم، تأثیر متوسط، تأثیر زیاد و تأثیر خیلی زیاد) امتیازبندی شدند و بر حسب سنجه‌های آمار توصیفی یعنی میانگین، انحراف معیار و ضریب بین چارکی و بر اساس ترسیم پیشران‌ها در نمودار ماتریس ویلسون، مواردی که دارای بیشترین عدم قطعیت و بیشترین تأثیرگذاری بودند، شناسایی شدند. نتایج دور اول و دوم پرسشنامه برگزار شده دلفی به شرح جدول (۴) تعیین گردید.

جدول ۴. نتایج حاصل از برگزاری دو دور دلفی در خصوص تغییر و تحولات جمعیت

ردیف	میزان تأثیر						میزان احتمال وقوع						توضیحات
	مرحله دوم			مرحله اول			مرحله دوم			مرحله اول			
	SD	AV	IQR	SD	AV	IQR	SD	AV	IQR	SD	AV	IQR	
0.45	01.11	1.00	0.5	1.07	1.5	2.25	77.98	17.08	2.07	76.9	17.32	PCF1	
0.43	03.28	0.96	0.48	3.14	1.44	2.16	88.91	21.95	1.98	88.67	21.20	PCF2	
0.42	03.12	0.92	0.46	3.01	1.38	2.08	70.91	15.06	1.91	70.67	15.26	PCF3	
0.40	00.81	0.89	0.44	0.29	1.33	2.00	69.99	14.21	1.84	68.32	14.37	PCF4	
0.38	01.21	0.86	0.43	1.17	1.28	1.92	32.88	08.39	1.77	32.79	08.50	PCF5	
0.37	01.91	0.82	0.41	1.05	1.24	1.85	11.91	3.60	1.71	11.36	3.67	PCF6	
0.36	03.41	0.79	0.40	2.94	1.19	1.79	81.97	19.84	1.64	81.01	20.87	PCF7	
0.34	04.11	0.76	0.38	3.83	1.15	1.72	11.93	1.10	1.58	11.76	1.09	PCF8	
0.33	04.41	0.74	0.37	3.72	1.10	1.66	54.89	12.39	1.52	53.58	12.35	PCF9	
0.32	01.42	0.71	0.35	1.02	1.06	1.59	43.11	11.71	1.47	42.49	11.64	PCF10	
0.31	00.92	0.68	0.34	0.52	1.02	1.54	24.01	07.06	1.41	23.47	07.95	PCF11	
0.30	02.11	0.66	0.33	1.43	0.99	1.48	65.02	16.43	1.36	64.53	17.28	PCF12	
0.28	03.62	0.63	0.32	2.74	0.95	1.42	60.03	12.82	1.31	59.66	12.64	PCF13	
0.27	01.43	0.61	0.30	1.25	0.91	1.37	25.04	03.23	1.26	24.86	03.03	TSD1	
0.26	01.64	0.59	0.29	1.17	0.88	1.32	65.07	14.67	1.21	64.13	15.43	TSD2	
0.25	01.91	0.57	0.28	1.59	0.85	1.27	32.99	08.13	1.17	32.46	08.86	TSD3	
0.24	01.15	0.54	0.27	1.01	0.82	1.22	60.01	13.61	1.13	59.85	14.31	TSD4	
0.24	00.62	0.52	0.26	0.24	0.79	1.18	86.02	19.10	1.08	85.30	19.78	TSD5	
0.23	02.61	0.50	0.25	1.87	0.76	1.14	72.03	16.62	1.04	71.81	16.27	TSD6	
0.22	00.41	0.49	0.24	0.20	0.73	1.09	38.01	09.15	1.01	37.87	09.78	TSD7	
0.21	03.73	0.47	0.23	3.43	0.70	1.05	24.99	03.70	0.97	24.49	03.31	TSD8	
0.20	01.12	0.45	0.23	1.07	0.68	1.01	10.98	01.27	0.93	10.86	01.85	TSD9	
0.20	03.41	0.43	0.22	3.11	0.65	0.98	18.01	01.85	0.90	18.38	01.41	TSD10	
0.19	04.51	0.42	0.21	4.25	0.63	0.94	85.02	18.45	0.87	84.74	18.99	TSD11	
0.18	02.12	0.40	0.20	1.94	0.60	0.91	91.02	21.06	0.83	90.95	21.59	GP1	
0.17	04.12	0.39	0.19	3.83	0.58	0.87	75.04	15.69	0.80	74.81	15.19	GP2	
0.17	01.43	0.37	0.19	1.38	0.56	0.84	94.01	21.33	0.77	93.70	21.82	GP3	
0.16	00.62	0.36	0.18	0.43	0.54	0.81	17.89	02.99	0.74	17.64	02.45	GP4	
0.16	01.34	0.35	0.17	1.28	0.52	0.78	51.99	12.65	0.72	50.62	12.10	GP5	
0.15	02.92	0.33	0.17	2.64	0.50	0.75	60.11	14.33	0.69	59.63	14.77	GP6	
0.14	04.61	0.32	0.16	4.49	0.48	0.72	65.01	15.03	0.66	64.69	15.44	GP7	

میزان تأثیر						میزان احتمال وقوع						ردیف
مرحله دوم			مرحله اول			مرحله دوم			مرحله اول			
SD	AV	IQR	SD	AV	IQR	SD	AV	IQR	SD	AV	IQR	
0.14	02.12	0.31	0.15	2.04	0.46	0.70	55.07	12.73	0.64	54.77	12.13	GP8
0.13	01.92	0.30	0.15	1.48	0.45	0.67	84.01	18.44	0.62	83.89	18.83	GP9
0.13	00.44	0.29	0.14	0.32	0.43	0.65	59.99	12.17	0.59	59.05	12.54	EFI1
0.12	02.85	0.28	0.14	2.52	0.41	0.62	30.01	06.90	0.57	29.23	06.26	EFI2
0.12	03.43	0.27	0.13	3.28	0.40	0.60	54.99	11.65	0.55	53.44	11.99	EFI3
0.12	01.21	0.26	0.13	0.95	0.38	0.58	46.78	08.40	0.53	45.69	08.73	EFI4
0.11	03.61	0.25	0.12	3.41	0.37	0.55	35.02	07.16	0.51	34.96	07.48	EFI5

با توجه به آراء خبرگان یازده پیشران با بیشترین احتمال وقوع و بیشترین تأثیرگذاری در ناحیه یک (ربع شمال شرقی) نمودار (۱) قرار گرفتند که شامل افزایش سن ازدواج جوانان (PCF2)؛ به تعویق انداختن زمان فرزندآوری پس از ازدواج (PCF3)؛ دگرگونی رویکردهای زنان نسبت به نظارت زاد و ولد (PCF7)؛ جلوگیری از زاد و ولد در خانواده‌ها یا کنترل اجباری (PCF9)؛ اشتغال زنان در مشاغل مردانه (PCF13)؛ تحولات فناورانه (TSD6)؛ آموزش کنترل بارداری زنان (TSD11)؛ تغییر سبک زندگی خانواده‌ها (GP2)؛ نرخ بالای بیکاری (GP6)؛ کمبود مسکن (GP7) و ازدیاد مهاجرت از روستا به شهرها (EFI3) است.

نمودار ۱. ماتریس ویلسون ناشی از ترسیم نظرات خبرگان

از یازده پیشران شناسایی شده، سه پیشران به تعویق انداختن زمان فرزندآوری پس از ازدواج یا اقدام به فرزندآوری بلافاصله پس از ازدواج، جلوگیری از زاد و ولد در خانواده‌ها یا عدم جلوگیری از زاد و ولد در خانوارها و نرخ بالای بیکاری یا اشغال فزاینده با بیشترین عدم قطعیت همراه هستند. در این نمودار پیشران‌هایی که در ربع دوم هم قرار می‌گیرند، از اهمیت خاصی برخوردارند. این پیشران‌ها از کمترین احتمال وقوع برخوردارند و بیشترین تأثیرگذاری را دارند. این پیشران‌ها شگفتی‌سازها قلمداد می‌شوند و شامل تغییر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی خانواده‌ها (PCF8)؛ شبکه‌های اجتماعی (TSD8)، افزایش سطح تحصیلات دانشگاهی (TSD10)، افزایش خانوارهای خویش سرپرست (EFI2) و تمایل به مهاجرت از ایران (EFI5) می‌شوند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تبیین پیشران‌ها، عوامل کلیدی و عدم قطعیت‌های کلیدی با بهره‌گیری از روش‌های مختص آینده‌پژوهی شامل روش دلفی و پنل‌های خبرگی انجام گردید. افزایش سن ازدواج یکی از مشکلات جوامع بشری که این امر اثر مستقیمی بر کاهش جمعیت دارد چرا که با افزایش سن ازدواج علاوه بر کاهش تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری، معمولاً خانواده‌ها را به سمت تک‌فرزندی یا نهایت دو فرزند سوق می‌دهد. سن ازدواج در دهه‌های ۴۰، ۵۰ و ۶۰ شمسی حداکثر ۲۰ سال بوده که این فرایند منجر به تمایل بیشتر خانواده‌ها به فرزندآوری و عدم تأخیر در زاد و ولد بود، هر چند که این امر در دهه‌های بعد با افزایش سن ازدواج به سی سال با مشکلات متعددی در بحث جمعیت همراه بوده است. تأخیر در فرزندآوری به‌عنوان یک فرهنگ غلط در جامعه یکی دیگر از پیشران‌هایی است که تأثیر قابل توجهی بر نرخ جمعیت کشور در دو دهه آینده خواهد گذاشت. همانطور که در خصوص افزایش سن ازدواج مطرح شد، تأخیر در فرزندآوری نیز با آثار منفی در نرخ رشد جمعیت طی سالیان پیش رو همراه خواهد بود که ضرورت توجه مسئولین در این حوزه را طلب می‌نماید. اشتغال زنان در مشاغل صنعتی و حضور متمادی در محیط‌های کاری سخت و طاقت فرسا، علاوه بر آسیب‌های جسمی برای زنان در محیط‌های صنعتی، آسیب‌های روحی و روانی بسیاری را برای آنها در پی خواهد داشت، البته این موضوع با مشوق‌هایی که در بخش دولتی برای زنان در نظر گرفته شده، کمتر نمود یافته است، اما این مهم در بخش خصوصی با مشکلاتی که برای زنان در پی

دارد، با کاهش تمایل به فرزندآوری در زنان شاغل همراه شده است. از این رو بایستی تمهیداتی مناسب برای این بخش نیز در نظر گرفته شود که ضمن تأمین خواسته‌های کارفرمایان به برطرف نمودن این محدودیت در کاهش نرخ جمعیت پرداخته شود.

ترویج استفاده از فناوری و شکل‌بخشی به زندگی فناورانه در محیط خانواده‌های امروزی با پیامدهایی روبرو بوده که در سطح خانواده و روابط زوجین با کاهش تمایل به باروری همراه بوده است. البته توجه به این نکته ضرورت دارد که فناوری با ایجاد پل ارتباطی بین دانش و نوآوری از یک جهت و رفع مشکلات ناشی از ناباروری در این مسیر، گام‌های مؤثری برداشته اما وجه دیگر فناوری و تحولات فناورانه منجر به کاهش تمایل خانوارها به فرزندآوری شده است. ضمن اینکه روش‌های کنترل بارداری و جلوگیری از فرزندآوری در بین خانواده‌ها که محصول فناوری است خود به عاملی گسترده در کنترل جمعیت و کاهش نرخ باروری تبدیل شده است.

یکی دیگر از پیشران‌هایی که به‌عنوان مانعی اساسی در فرزندآوری و ازدیاد نسل در این پژوهش مطرح شد، نرخ بالای بیکاری، کاهش اشتغال، تورم فزاینده و مشکلات تأمین مسکن در بین جوانان و خانواده‌ها است که به مانعی اساسی در تشکیل خانواده به‌عنوان تنها نهاد فرزندآوری در جامعه تبدیل شده است.

و آخرین پیشران اثرگذاری که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت، ازدیاد مهاجرت خانواده‌ها از روستاها به شهرها است. سطح پائین درآمد خانوارهای روستایی و مشکلات عدیده‌ای که یک خانواده پرجمعیت روستایی در شهرها با آن مواجه خواهد شد، مشوقی اساسی برای عدم تمایل فرزندان این خانوارها به فرزندآوری در حداقل دو دهه آینده خواهیم بود. این موضوع زمانی نمود خود را بیشتر نشان می‌دهد که در می‌یابیم برابر آمارهای رسمی مرکز آمار کشور، نسبت شهرنشینی در سال ۱۳۵۴ از ۴۷ درصد به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده و این یعنی روستانشینی از ۵۳ درصد در سال ۱۳۵۴ به ۲۶ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

بر اساس آمارهای منتشره سازمان ثبت احوال و مرکز آمار ایران، از اواخر دهه ۱۴۰۰ جمعیت ایران رو به سوی سالمندی رفته و در سال ۱۴۲۰ به مرحله سالمندی خواهد رسید و در دهه پس از آن با سالخوردگی جمعیت روبرو خواهیم بود به گونه‌ای که سال ۱۴۳۰ حدود ۳۰ درصد از جمعیت کشور، سالمند بوده و بر این اساس در این سال پنجره جمعیتی کشور بسته خواهد شد که با در نظر گرفتن سن باروری کنونی، کمتر از هشت سال دیگر برای حل این بحران فرصت باقی مانده است.

جمعیت کلان جوان و پویا امکان برخورداری از نیروهای دفاعی و امنیتی شاداب و با روحیه را در سطح نیروهای مسلح مهیا می‌نماید و ارتباط مستقیم خود را در بُعد دفاعی و امنیتی نشان می‌دهد.

پیشنهادات

ارائه پیشنهادات در خصوص راهکارهایی برای ازدیاد نرخ باروری و افزایش جمعیت همت و تلاش کلان ملی را طلب می‌کند که با یک ارتباط دو سویه از سوی حکومت و مردم بایستی همراه باشد، بر این اساس ضروری است جوانی جمعیت و حمایت از فرزندآوری با برنامه‌های کوتاه‌مدت دستخوش نابسامانی نگردد و با برنامه‌های انگیزشی - تبلیغی فرزندآوری از سوی دولت نمود عملی‌تری به خود گرفته و دارای پشتوانه رفاهی و معیشتی برای خانواده‌ها باشد تا نرخ رشد باروری طی سال‌های آتی با افزایش همراه گردد. برای این مهم بایستی تبلیغ و ترویج سیاست فرزندآوری از سوی همه دستگاه‌ها، نهادهای اجرایی و مسئول در سطح کشور در دستور کار قرار گیرد و نیازمندی‌های فرزندان تازه متولد تا دو سال در سطح جامعه به وفور در دسترس باشد. یکی از اقدامات مهمی که بایستی صورت پذیرد برنامه‌ریزی در جهت ایجاد امکان دسترسی آسان برای خانواده‌های صاحب نوزاد در جهت کاهش مشکلات فرزندآوری از سوی وزارت‌خانه بهداشت و درمان و آموزش پزشکی و همچنین وزارت‌خانه تعاون، کار و رفاه اجتماعی است.

با توجه به نتایج پژوهش و مشخص شدن عدم قطعیت‌های کلیدی مبتنی بر یازده پیشران اثرگذار شناسایی شده پیشنهاد می‌گردد در پژوهشی مجزا سناریوهای فراروی جمعیت کشور در بیست سال آینده ترسیم شود و همچنین در پژوهشی دیگر می‌توان مدل مطلوب فرزندآوری و ازدیاد نسل را طراحی و ترسیم نمود.

قدردانی

در پایان محقق بر خود واجب می‌داند از کلیه خبرگان، کارشناسان و اساتیدی که با صرف وقت خویش در جهت غنای این اثر گام برداشتند و نهایت دقت را به کار بستند، کمال تقدیر و تشکر را نماید.

فهرست منابع

- آرام، محمدرضا و عزیزی، سید مجتبی. (۱۴۰۲). تحلیل عوامل افزایش و کاهش جمعیت بر اساس آموزه‌های قرآن و حدیث. فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده، ۱۸(۶۳)، ۲۱۳-۲۴۰. https://cwfs.ihu.ac.ir/article_208189.html
- افقه، سید مرتضی؛ منصوری، سید امین؛ ملتفت، حسین و بهاروند، پرستو. (۱۴۰۱). بررسی اثر تغییرات جمعیتی و سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی در ایران. اقتصاد باثبات، ۳(۱)، ۱۶۱-۱۸۵. https://sedj.usb.ac.ir/article_6920.html
- پورشاسب، عبدالعلی. (۱۴۰۱). بررسی نقش قدرت فرهنگی- اجتماعی (به مثابه قدرت نرم) در تعیین دکترین نظامی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علمی مطالعات قدرت نرم، ۱۲(۴)، ۱۸۳-۲۰۶. https://www.spba.ir/article_168984.html
- ترابی، فاطمه و رشوند، مرجان. (۱۳۹۹). اهمیت نسبی تغییرات ساختار سنی در تغییرات میزان بیکاری. نامه انجمن جمعیت شناسی ایران، ۱۵(۳۰)، صص ۲۶۱-۲۸۸. https://www.jpaiassoc.ir/article_246114.html
- ترکاشوند مرادآبادی، محمد؛ شمس قهفرخی، فریده و زندی ناوگران، لیلا. (۱۴۰۲). تغییرات جمعیتی ایران و پیامدهای امنیتی آن در آینده. مطالعات توسعه اجتماعی- اقتصادی، ۱۱(۱)، ۲۳۰-۲۶۳. https://ijosed.alzahra.ac.ir/article_7152.html
- جنابله، علی و رهنما، مریم. (۱۴۰۰). دومین گذار جمعیتی در اروپا و دلالت‌های آن برای سیاست‌گذاری خانواده در ایران (مناقشات نظری و شواهد تجربی). مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۱۱(۴)، ۲۱۴-۲۳۹. https://sspp.iranjournals.ir/article_251130.html
- خانجانی، مهدی و کارگر، بهمن. (۱۴۰۲). نقش جمعیت در تولید قدرت ملی و ارتقاء اقتدار ملی. دولت پژوهی انقلاب اسلامی، ۸(۴)، ۳۵-۵۴. https://irsj.ihu.ac.ir/article_208119.html
- خانه کشی، فرهاد؛ جلالی، رضا؛ ناطق نوری، حمید و الله کرم، عبدالحسین. (۱۳۹۹). تغییرات جمعیتی و تاثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. مجله پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۱(۴۴)، صص ۹۹-۱۱۵. <https://sanad.iau.ir/Journal/jpir/Article/944938>
- خانی، سعید و دانش مهر، حسین. (۱۳۹۹). تفاوت‌های استانی سرمایه‌ی انسانی جمعیت در بستر تحولات جمعیتی ایران. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۷(۱۶)، صص ۲۸۵-۳۱۵. https://ssi.journals.umz.ac.ir/article_3141.html
- خرمشاد، محمدباقر؛ آقامحمدی، مسعود و بابایی، سعید. (۱۳۹۸). متغیرهای جمعیتی مؤثر در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. مطالعات بین رشته‌ای دانش راهبردی، ۹(۳۶)، ۳۴-۷. https://smsnds.sndu.ac.ir/article_837.html
- زهدی نسب، یعقوب؛ نوذری، فضل‌الله...؛ سعادت‌راد، علیرضا و قلی‌نژاد، صابر. (۱۴۰۱). مدل نوین ترازبایی قدرت نظامی با تأکید بر قدرت نظامی دریایی. مطالعات دفاعی استراتژیک، ۲۰(۸۷)، ۱۸۳-۲۱۰. https://sds.sndu.ac.ir/article_1793.html
- زهدی نسب، یعقوب؛ نوذری، فضل‌الله و قلی‌نژاد، صابر. (۱۴۰۱). الگوی نوین ترازبایی قدرت نظامی با تأکید بر قدرت نظامی زمینی. فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی، ۲۰(۹۴)، ۳۵-۵۵. https://mdr.ihu.ac.ir/article_207317.html
- صادقی، رسول. (۱۳۹۱). تغییرات ساختار سنی و ظهور پنجره‌ی جمعیتی در ایران: پیامدهای اقتصادی و الزامات سیاستی. مطالعات راهبردی زنان، ۱۴(۵۵)، ۹۵-۱۵۰. https://www.jwss.ir/article_12308.html
- صیدی، علنانه؛ حیدریان زاده، زهرا؛ حدادی، لیلا و زارعی، زینب. (۱۳۹۷). جمعیت و پیش‌بینی‌های آینده، بهروز، ۲۶(۹۲)، ۳۶-۴۱. https://behvarz.mums.ac.ir/article_15011.html

- طاهری دمنه، محسن. (۱۳۹۷). تحلیلی آینده پژوهانه در بن مایه‌های سازنده‌ی تصاویر آینده. مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، ۸(۲۹)، صص ۴۵-۶۵. https://sspp.iranjournals.ir/article_34716.html
- کلانتری بنادکی، سیده زهرا؛ آذر، عادل؛ و عباسی شوازی، محمدجلال. (۱۳۹۶). بررسی تحولات جمعیتی ایران با استفاده از رویکرد پویایی سیستم. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۲(۲۴)، صص ۷-۴۱.
- https://www.jpaiassoc.ir/article_34697.html
- کیانپور، نرجس؛ رحمان زاده، سید علی و هاشم زهی، نوروز. (۱۴۰۲). عوامل موثر بر فرزندآوری با تاکید بر شبکه‌های اجتماعی مجازی. فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده، ۱۸(۶۴)، صص ۳۷-۵۳.
- https://cwfs.ihu.ac.ir/article_208384.html
- مصدق راد، علی محمد و موسوی، عبدالرضا (۱۴۰۰). آینده‌پژوهی سالمندی جمعیت در ایران: نامه به سردبیر. مجله دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، ۷۹(۳)، ۲۴۸-۲۴۹. <http://tumj.tums.ac.ir/article-1-11236-fa.html>
- نصرتی، فاطمه؛ صدرزاده، سید مجید و کریمی، فاطمه زهرا. (۱۴۰۰). نقدی بر پیامدهای سیاست‌های تحدید مولید در ایران: یک مرور نقلی. نوید نو، ۲۴(۷۹)، صص ۹۴-۱۰۲. https://nnj.mums.ac.ir/article_19717.html
- وضعیت نرخ باروری در ایران. گزارش جامع. مؤسسه ملی تحقیقات سلامت جمهوری اسلامی ایران. بهار ۱۳۹۸. <https://nih.tums.ac.ir/UpFiles/Documents/613776ed-7680-4095-9471-0c20eaf23c13.pdf>
- Adut, A., & Hyun-Soo Kim, H. (2022). Population density, cosmopolitanism, and undocumented immigrants in the United States. *European Journal of Sociology*, 63(1), 87-129. doi:10.1017/S0003975622000170
- Anwar, A., Chaudhary, A. R., & Malik, S. (2023). Modeling the macroeconomic determinants of environmental degradation in E 7ountries: the role of technological innovation and institutional quality. *Journal of Public Affairs*, 23(1), 54-65. <https://doi.org/10.1002/pa.2834>
- Davis, K. (2020). "The Urbanization of the Human Population": Scientific American (1965). In *The City Reader*, Pp. 19-30. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429261732-4/urbanization-human-population-kingsley-davis>
- Dobyns, H. F. (2017). Estimating aboriginal American population: An appraisal of techniques with a new hemispheric estimate. In *The Atlantic Slave Trade*, Pp. 163-186. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781351147682-8/estimating-aboriginal-american-population-henry-dobyns>
- Dumont, G. (2020). Qu'est-ce qu'une méthode scientifique : L'exemple d'Alfred Sauvy. *Les Analyses de Population & Avenir*, 23, 1-10. <https://doi.org/10.3917/lap.023.0001>
- Frankenberg, E., Fowler, C. S., Asson, S., & Buck, R. K. (2023). Demographic Change and School Attendance Zone Boundary Changes: Montgomery County, Maryland, and Fairfax County, Virginia, Between 1990 and 2010. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 9(2), 75-103. <https://doi.org/10.7758/RSF.2023.9.2.04>
- Horn, J., Damm, O., Greiner, W., Hengel, H., Kretschmar, M. E., Siedler, A., & Mikolajczyk, R. T. (2018). Influence of demographic changes on the impact of vaccination against varicella and herpes zoster in Germany—a mathematical modelling study. *BMC medicine*, 16(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12916-017-0983-5>
- Ismail, Z., Ahmad, W. I. W., Hamjah, S. H., & Astina, I. K. (2021). The impact of population ageing: A review. *Iranian Journal of Public Health*, 50(12), 24-51. <https://doi.org/10.18502/ijph.v50i12.7927>

- Kugler, T. (2023). Power to the Population: The Political Consequences and Causes of Demographic Changes. University of Georgia Press.
- Martins, J.M., Guo, F., Swanson, D.A. (2018). Population: Notions, Theories and Policies. In: Global Population in Transition. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77362-9_2
- Malthus, T. (2023). An essay on the principle of population. In British Politics and the Environment in the Long Nineteenth Century (pp. 77-84). Routledge.
- Parajuli, K. R. (2020). Rethinking Population Policies from Family Planning to Population Management. Rupantaran: A Multidisciplinary Journal, 3, 51-61.
- Raftery, A. E., & Ševčíková, H. (2023). Probabilistic population forecasting: Short to very long-term. International journal of forecasting, 39(1), 73-97. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2021.09.001>
- Visser, M. E., & Gienapp, P. (2019). Evolutionary and demographic consequences of phenological mismatches. Nature ecology & evolution, 3(6), 879-885. <https://doi.org/10.1038/s41559-019-0880-8>
- Zhao, J., Xiao, Y., Sun, S., Sang, W., & Axmacher, J. C. (2022). Does China's increasing coupling of 'urban population' and 'urban area' growth indicators reflect a growing social and economic sustainability? Journal of Environmental Management, 301, 113-132. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113932>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی